

Archeologický ústav v Praze

Pražský Archeologický ústav patřil v roce 1953 k zakládajícím institucím tehdy vznikající ČSAV. Jeho historie je však mnohem starší. Přímým předchůdcem současného ústavu byl Státní archeologický ústav založený v roce 1919 – právě z jeho dědictví pocházejí i některé specifické úkoly dnešní vědecké instituce. Loňskému výročí 90 let existence ústavu je věnován následující článek, jeho současné odborné aktivity ilustrují další příspěvky tohoto čísla časopisu.

■ **Luboš JIRÁŇ**
Martin KUNA
 Archeologický ústav
 AV ČR, Praha, v. v. i.

Počátky vědecké instituce

Státní archeologický ústav v Praze byl založen výnosem ministerstva školství a národní osvěty dne 12. listopadu 1919. Tímto krokem dal nově vzniklý stát najevo uznání archeologie jako oboru a jeho místa v systému péče o kulturní dědictví, které mělo být jedním ze základů národní identity. Prvním ředitelem

■ **Obr. 1** Lubor Niederle, kresba Maxe Švabinského z roku 1915.

■ **Obr. 2** Budova Archeologického ústavu v Letenské ul. 4 na Malé Straně. Prvním sídlem ústavu byly skromné prostory ve Strahovském klášteře, v dalších letech pak ústav sídlil v Lobkovickém paláci ve Vlašské ulici v Praze (od 1930), v domě čp. 424 na Újezdě (od 1950) a konečně v Letenské ul. (od 1951). Archiv ARÚP FT–11640, negativ poškozen při povodni v roce 2002.

ústavu (v letech 1919–1924) se stal přední český archeolog a slavista **Lubor Niederle**. Pokusil se ústavu vtisknout koncepci vědeckého pracoviště; jeho koncepce stavěla na systematickém komparativním výzkumu archeologických pramenů, překonávala pozůstatky romantického přístupu v české archeologii a kladla důraz na mezinárodní spolupráci. Podle Niederlových idejí se měla v ústavu soustředit také evidence nálezů a ve spolupráci s muzei měl mít ústav na starosti i ochranu archeologických památek, a to jak po stránce teoretické, tak praktické, zejména prováděním záchranných výzkumů. Ústav se měl stát ústřední institucí koordinující archeologické aktivity v celém Československu.

Takto formulovaná koncepce ovšem v mnoha ohledech předběhla svou dobu. Byla založena na badatelských výsledcích první silné generace odborníků z přelomu 19. a 20. století, kdy byly položeny základy kulturně chronologického systému české a moravské archeologie, a předpokladu jejich následného zdokonalování prostřednictvím velkorysých terénních výzkumů. Podmínky, ve kterých Státní archeologický ústav zahájil svou činnost, ovšem Niederlovým ideálům neodpovídaly.

Problémem byl především velmi omezený počet pracovníků, i když mezi nimi byly tak významné osobnosti jako byl Josef Antonín Jíra, zakladatel pražských archeologických sbírek, filolog a epigrafik Antonín Salač, který v letech 1923–1927 realizoval výkopy v Řecku a Malé Asii, moravský archeolog Inocent Ladislav Červinka nebo profesor Jan Eisner, spoluzakladatel moderní archeologie na Slovensku.

Lubora Niederla zřejmě podoba a možnosti fungování nové instituce natolik neuspokojovaly, že po několika letech na svou funkci rezignoval; na jeho místo nastoupil **Karel Buchtela**. V počátcích jeho etapy vedení ústavu byly (v červnu 1925) zahájeny výzkumné práce na nejvýznamnější kulturní památce českého státu – Pražském hradě, kde archeologický výzkum ústavu trvá bez přerušení dodnes. Další důležité terénní výzkumy meziválečného období proběhly také na pražském Vyšehradě, na pohřebišti z doby římské v Třebusicích u Kladna, v římském táboře u Mušova pod Pavlovskými vrchy, v Prachovských skalách, Kobylech u Turnova, Ostrově u Davle, na keltském oppidu Staré Hradisko na Dražanské vysočině a na řadě lokalit na Slovensku (např. Devín, Devínská Nová Ves, jeskyně Domica)

a Podkarpatské Rusi (např. skytské mohyly v Kuštanovicích).

Nejen v pražském ústředí, ale i v pobočkách na Moravě a na Slovensku však stále přetrvával naprostý nedostatek pracovníků s vysokoškolským vzděláním. Ústav byl proto nucen zaměstnávat i soukromé sběratele, jejichž osobní zájmy a představy často vytčené koncepci odporovaly. Za daných podmínek se proto jen nesnadno v metodice výzkumu prosazovaly nové postupy, které by odpovídaly evropské úrovni. Ke zlepšení situace došlo až na konci 30. let, a to zejména zásluhou

Jaroslava Böhma, který nastoupil do funkce ředitele těsně před německou okupací v roce 1939.

Za okupace byla činnost ústavu silně omezena a podléhala německému doзору. Nicméně i za těchto těžkých podmínek byly nalezeny cesty k realizaci důležitých terénních projektů. Pod záminkou záchranných akcí byla např. zkoumána slovanská hradíště Levý Hradec a Budeč, na Moravě pak pohřebiště s kulturou pražského typu ve Velaticích u Brna. Během okupace pokračovala práce i na soupisech archeologických památek, budovaly se archiv

■ Obr. 4 Návštěva prezidenta T. G. Masaryka na výzkumu v Mušově v roce 1928. Zleva klasický filolog Vladimír Groh a Anton Gnirs, pracovník StAÚ a vedoucí tehdejších archeologických výzkumů na jižní Moravě. Archiv ARÚP.

■ Obr. 3 Pražský hrad, počátky působení Státního archeologického ústavu. Archeologický výzkum na III. nádvoří v roce 1926.

■ Obr. 5 Pohled na stavbu silnice v Praze-Bubenči, v Podbabské ulici u trati v roce 1932. Situace zahloubena do kulturní vrstvy doby římské s železářskými pecemi. Foto J. Böhm. Archiv ARÚP FT–1205.

a knihovna ústavu. Přestože publikační činnost byla silně redukována, podařilo se vydat několik mimořádně významných publikací pracovníků ústavu, jako např. Borkovského knihu „Nejstarší Slované ve střední Evropě“, jejíž náklad byl okupanty zabaven, nebo zásadní Böhmovu „Kroniku objeveného věku“.

Mezi vědou a politikou

Ihned po 2. sv. válce došlo k oživení ústavu a v roce 1953 k jeho začlenění do nově vzniklé Československé akademie věd. Generace, jejímž představitelem a mluvčím byl **Jaroslav Böhm**, již nenazírala archeologii jako vědu sloužící pouze k typologickému a chronologickému zařazení hmotných pramenů, nýbrž jako obor s vlastní teorií a metodou, samostatně vytvářející historické interpretace nejstarších dějin, byť stále ještě v rámci kulturně historického paradigmatu. Naneštěstí byly možnosti svobodného studia minulosti po krátké době znovu ideologicky omezeny.

V 50. a 60. letech dokázalo vedení Archeologického ústavu využít novou politickou situaci k zahájení rozsáhlých terénních projektů. Velké terénní výzkumy sice nebyly prováděny přímo na politickou objednávku, nicméně režim je podporoval, protože mu dobře sloužily k prezentaci dosažených úspěchů a podpoře dalších politických cílů. Např. odkryvy na velkomoravských hradíštích přinášely doklady kulturní vyspělosti raně středověkých

slovanských populací střední Evropy a jejich schopnosti vytvořit samostatný stát; výzkumy laténských oppid zase mohly být mezinárodně prezentovány při příležitosti Světového kongresu UISPP v Praze v roce 1966 apod.

Přes zjevná i skrytá úskalí, která komunistický režim vědeckému výzkumu přinášel, byla první dvě desetiletí po 2. světové válce obdobím, kdy česká archeologie patřila v rámci Evropy ke špičce oboru. K evropsky významným projektům patřil např. výzkum **Bohumila Soudského** na neolitickém sídlišti v Bylanech u Kutné Hory, který se stal inspirací pro řadu dalších zahraničních projektů. K jeho výsledkům patřil mj. model neolitického hospodářství, podrobná chronologie založená na statistických metodách apod. Rozsáhlé a přínosné terénní výzkumy proběhly také na laténských oppidech (Hrazany, Závist) a na řadě raně středověkých hradišť (Klučov, Kouřim, Libušín, Staré Město, Mikulčice). V oblasti teoretické je možno připomenout vypracování základních typologií a periodizací pravěkých archeologických kultur a jejich společensko-ekonomickou charakteristiku (v některých aspektech zcela nové,

■ Obr. 6 Lhota u Dolních Břežan, oppidum Závist. Celkový pohled na vnější nároží jižního křídla brány, výzkum v roce 1968. Foto L. Jansová. Archiv ARÚP FT–41486.

jako např. pro období eneolitu), definici nejstarší slovanské kultury nebo model sídelních a ekonomických změn vrcholného středověku. Projektovány byly i zahraniční expedice. Plánované výzkumy v Albánii a Turecku se sice z politických důvodů nerealizovaly, ale v roce 1958 proběhla úspěšná expedice do Mongolska.

Po smrti Jaroslava Böhma v roce 1962 převzal vedení ústavu **Jan Filip**. Za dvanáct let jeho působení realizoval ústav dvě mezinárodní akce vrcholného významu. V roce 1963 uspořádal mimořádně úspěšnou výstavu Velká Morava a v roce 1966 zorganizoval v Praze VII. mezinárodní kongres UISPP. Po dlouhá léta vedl J. Filip kromě ústavu i Oddělení prehistorie – Prehistorický ústav pražské univerzity, a obě klíčové archeologické instituce dokázal řídit k vzájemnému užítku a prospěchu oboru.

V roce 1975 se stal ředitelem Archeologického ústavu **Josef Poulík**. Za jeho vedení bylo ředitelství ústavu přemístěno do Brna, pražské pracoviště řídil **Miroslav Richter**. V roce 1983 se M. Richter stal ředitelem pražského ústavu, přičemž na Moravě byl konstituován samostatný Archeologický ústav ČSAV v Brně. Mezi zásadní počiny pražského ústavu v tomto období patřilo zejména zpracování syntézy o českém pravěku („Pravěk dějiny Čech“), která vyšla v roce 1978 a představovala souhrnnou výpověď archeologů poválečné generace.

Plošné objevy poválečného období byly koncipovány převážně jako tzv. systematické výzkumy; tento pojem byl formulován v protikladu k výzkumům „záchranným“. V podstatě převládajícího kulturně historického paradigmatu bylo zakotveno, že pouze systematické výzkumy mohou přinést relevantní poznatky, jaké se od pracoviště základního výzkumu očekávají – přinášejí totiž velké soubory artefaktů, které mohou užity k vypracování podrobných kulturně chronologických schémat i sekvencí v rámci jednotlivých lokalit. Systematické výzkumy probíhaly bez výjimky na lokalitách neohrožených, kde byly vybudovány terénní základny na léta a desetiletí. Dlouhodobý charakter výzkumů ovšem přinášel poměrně malý tlak na zpracování a publikaci výsledků; problémy s interpretací se obvykle řešily dalším prodlužováním a rozšiřováním objevů. Tomu napomáhal i tehdejší systém hodnocení vědy, založený na plnění plánu, často jen proklamativních výstupech a politické loajalitě badatele. Zásada poznání jako iterativního procesu, který je třeba strukturovat do kratších cyklů, se v té době neuplatňovala. Od konce 60. let se také stále zřetelněji projevoval i negativní dopad odtržení české archeologie od současných světových trendů.

Významný posun v teorii a metodice oboru zaznamenala v době normalizace paradoxně oblast, kde archeologické dědictví bylo nejvíce ohroženo a devastováno – oblast

■ Obr. 7 Výstava Velká Morava ve Vladislavském sále na Pražském hradě v roce 1964. Archiv ARÚP.

povrchové těžby hnědého uhlí v severozápadních Čechách. Mísoto dlouhodobých systematických výzkumů se zde pod tlakem okolností musel archeologický výzkum, zajišťovaný především mosteckou expoziturou Archeologického ústavu, orientovat na rozsáhlé záchranné odkryvy před rychle postupující těžbou. Řešení tohoto úkolu otevřelo cestu k poznání archeologických památek v mnohém větším prostorovém měřítku, k otázkám sídelní a krajinné archeologie, vzorkování, pojmu mikroregionu a posléze teorii sídelních areálů. Z praktického hlediska nastal důležitý zlom v roce 1972, kdy se poprvé uplatnil princip financování záchranných archeologických výzkumů z prostředků investora, který je dodnes jedním z pilířů archeologické památkové péče.

Po roce 1989

Politická změna v roce 1989 se v orientaci pražského ústavu hluboce odrazila. Kromě opětovného otevření se světu a takřka okamžitého zahájení řady mezinárodních projektů (např. ve spolupráci s britskými univerzitami) se nejmarkantnější změnou stalo zastavení všech „systematických“ odkryvů. Výzkumy na neohrožených lokalitách se staly symbolem neefektivního plýtvání archeologickým dědictvím; tento názor je teprve v posledních letech postupně zmírňován. Jedním z logických důsledků tohoto pohledu se stal důraz na aplikaci nedestruktivních terénních metod, které byly v předchozím období značně zanedbávány. Teprve nyní bylo možné v ČR neomezeně provádět letecký průzkum a pražský ústav této možnosti plně využil – letecká archeologie se stala jedním z jeho profilujících témat a časem získal ústav i vlastní průzkumné letadlo. Díky grantovým projektům a podpoře z dalších zdrojů se ústav (od roku 1993 v rámci Akademie věd ČR) dokázal rychle vybavit také počítačovou technikou a zařízením laboratoří.

Řada z těchto progresivních změn je spojena s **Evěnem Neustupným**, prvním polistopadovým ředitelem ústavu (1990–1993). K jeho zásluhám ovšem nepatří jen získání prostředků na kvalitní technické vybavení pracoviště, ale především rozvoj archeologické teorie

a metody a navázání kontaktů se špičkovými pracovišti a jednotlivci v zahraničí (srov. např. pražské přednášky I. Hoddera v roce 1992). Toto období přineslo, byť ve srovnání s Evropou opožděně, diskusi o uplatnění nových paradigmat – procesuálního (v tomto případě i v návaznosti na starší práce E. Neustupného publikované takřka paralelně se vznikem americké „nové“ archeologie) a postprocesuálního. Nová orientace se stala východiskem pro několik rozsáhlých projektů sídelní a krajinné archeologie.

Počátek 90. let přinesl i složité situace, neboť bylo nutno se vyrovnat s důsledky drastického snížení rozpočtu Akademie věd. Archeologický ústav v Praze v té době zeštíhlil na zhruba polovinu svého předlistopadového personálního stavu, avšak stalo se tak bez ztráty pracovních míst archeologů v oboru jako celku (z části odborníků Archeologického ústavu vznikly v roce 1993 ústavy archeologické památkové péče ve Středočeském kraji a Mostě).

V následném období se za ředitele **Petra Sommera** (1993–1999) podařilo dosáhnout rekonstrukce širokého spektra aktivit a ústav se aktivně zapojil do procesu budování nové struktury archeologické památkové péče v Čechách. Jedním ze zásadních výstupů tohoto desetiletí byla mimořádná mezinárodní výstava „Europas Mitte um 1000“ instalovaná na Pražském hradě v roce 2002.

Co přinesla povodeň

Počátkem nového tisíciletí poznamenala život ústavu tragická událost. V srpnu 2002 byla hlavní budova v Letenské ulici zaplavena katastrofální povodní do výše téměř tří metrů. Neblahou shodou okolností přitom byla devastována většina knihovnických fondů, čítajících původně 70 tisíc svazků. Zničena byla i publikační produkce ústavu a poškozeny byly některé segmenty archivu terénní dokumentace. Zmizelo vybavení laboratoří, zaplaveny byly dočasně přechovávány sbírkové předměty, poškozeno bylo technické zázemí ústavu i jeho další provozní prostory. Rozsah materiálních škod přesáhl 100 milionů Kč, historická a vědecká ztráta je dodnes nevyčíslitelná.

■ Obr. 8 Praha-Klářer, 14. srpna 2002. Pohled na budovu Archeologického ústavu od stanice metra při kulminaci povodně. Foto J. Frolík.

■ Obr. 9 Prostory knihovny ARÚ s volným přístupem, nově vybudované po roce 2002. Foto M. Kuna.

Bylo-li možné na této události najít pozitivní rys, bylo jím poznání solidarity mezi jednotlivci a odbornými institucemi. Poskytnutá pomoc, jak pracovní při odstraňování destruktí, tak materiální a finanční přícházela z různých míst ČR a desítek zemí celého světa; její úroveň byla tak nadstandardní, že výrazně přispěla k rekonstrukci ústavu v průběhu následujících dvou let a umožnila rychlé znovuoobnovení knihovny na základě obsáhlých knižních donací.

Vzniklá situace však znamenala i výzvu a nečekanou příležitost k rekonstrukci ústavu na nových principech. Pouhá „obnova“ pracoviště by znamenala cestu zpět, a proto bylo nutné řadu aspektů činnosti ústavu vybudovat na nových technických, organizačních a metodických principech. Souvisel s tím např. program digitalizace archivu, zahájený během několika měsíců po povodni, přestavba knihovny na principu volného přístupu ke knihám a vytvoření

elektronického katalogu knih, nové zařízení laboratoří apod.

Archeologický ústav dnes

Pražský Archeologický ústav (od roku 2007 veřejná výzkumná instituce) je dnes opět plně fungujícím vědeckým pracovištěm, od roku 1999 pod vedením **Luboše Jiráně**. Hlavní činností ústavu je základní výzkum v oblasti archeologie a návazných oborů, a to převážně na území Čech, ale i v zahraničí (dlouhodobě např. na Slovensku a v Egyptě, příležitostně v Rumunsku, Uzbekistánu, Mongolsku, Turecku či Jemenu). V rámci tuzemské terénní činnosti jsou v centru pozornosti velké záchranné odkryvy, přinášející náleзовý materiál zásadního významu (v posledních letech např. neolitické kultovní areály zjištěné při výzkumu na stavbě silničního obchvatu v Kolíně, soustava pohřebišť a sídlišť starší doby bronzové v pískovně ve Vlíněvsi u Mělníka, rozsáhlý obytný areál z počátku raného středověku v Roztokách aj.). Důležitou kapitolou je také terénní výzkum Pražského hradu, k jehož provádění v ústavu existuje samostatný odborný tým. Významné výzkumy se v posledních letech vedly i na lokalitách z období starého a středního paleolitu, raně

středověkých hradištích, početných českých hradech a v jádrech středověkých měst.

V rámci teoretického výzkumu vychází činnost Archeologického ústavu nejen z rozsáhlých odkryvů, ale i nedestruktivní archeologie, prostorové analýzy s podporou počítačových systémů a integrace přírodovědných oborů. Do poslední zmíněné oblasti patří základní výzkum na poli archeogenetiky, antropologie, paleopatologie, archeozoologie a paleobotaniky, ale též konzervace, restaurování a datování nálezů (ve spolupráci s ÚJF AV ČR provozuje ústav Českou radiouhlíkovou laboratoř).

Zhruba sedmdesát vědeckých pracovníků ústavu získalo a úspěšně řešilo za posledních pět let 65 grantových projektů a účastnilo se i dalších projektů mezinárodních. Vědecké výstupy ústavu představují dlouhodobě kolem 150 původních vědeckých publikací ročně, včetně více než desítky monografií. Publikáčnı́ meznı́k znamená bezesporu další generační dílo, osmidı́lná řada „Archeologie pravěkých Čech“, vydaná v letech 2007–2008.

Pražský ústav opět systematicky vytváří a spravuje největší oborovou knihovnu v ČR, vydává dva hlavní oborové časopisy v ČR (Památky archeologické jsou zatím jediným českým časopisem registrovaným v databázi *Web of Science*) a podle zákona má významnou roli i v oblasti archeologické památkové péče. Spravuje centrálnı́ archiv terénnı́ dokumentace pro územı́ Čech, vytváří Archeologickou databázi Čech a v poslední době zavádı́ internetovou registraci terénnı́ch archeologických výzkumů. Ve spolupráci s univerzitami je ústav akreditován pro doktorské studijnı́ programy (archeologie a antropologie – genetika člověka); přednáškami a vedenım pracı́ působı́ pracovníci ústavu na všech českých univerzitách s výukou archeologie (na každého vědeckého pracovníka včetně doktorandů připadá např. v průměru více než jeden semestr univerzitnı́ výuky ročně).

Nejisté vyhlı́dky?

Jakkoli se to může zdát zvláštnı́ a vzhledem k výše uvedeným výsledkům nelogické, budoucnost

Archeologického ústavu není zcela jistá. Základním problémem dalšího rozvoje, ale i samotné existence ústavu je systém financování Akademie věd ČR, který v roce 2009 prošel krizı́ a o jehož dlouhodobém řešení nebylo dosud rozhodnuto. V roce 2010 byl vnějšım nesystémovým zásahem snížen rozpočet ústavů Akademie o zhruba 12 %, další snížení rozpočtu je plánováno na rok 2011. Veřejně zpochybňován je význam základního výzkumu obecně a kráceny jsou i speciální fondy účelových prostředků na podporu aplikovaného výzkumu ve společenských oborech.

Za těchto podmı́nek je stále těžší pokračovat v činnostech, které Archeologický ústav provozuje ve prospěch celé archeologické obce (knihovna, archiv, koordinace výzkumů, vydávání monografií a časopisů), aniž by na ně dostával zvláštnı́ příspěvek z veřejných rozpočtů. Archeologický ústav v Praze má poměrně jasnou představu o možnostech vlastního rozvoje a práce pro odbornou veřejnost jako celek do této představy rozhodně spadá. V tomto okamžiku však nezáleží jen na vlastní představě, ale především na postojích odborné i široké veřejnosti k obecným otázkám vědy a výzkumu, kulturnım hodnotám a výchově mladé generace, s nimiž je činnost pražského Archeologického ústavu bytostně spojena.

Summary

Institute of Archaeology in Prague

The article summarizes the history of the Institute of Archaeology in Prague, which celebrated the 90th year of its existence in 2009. The institute was established in 1919 as the State Institute of Archaeology, with the mission of studying the earliest history and protecting the archaeological heritage of the new Czechoslovak state. The institute was incorporated into the new Czechoslovak Academy of Sciences in 1953 and was charged with conducting basic scientific research. Nevertheless, the institute (with branches in Prague and Brno, which became independent institutes in 1983) retained several specific segments of the archaeological heritage management, such as compiling a central archive and performing professional oversight of archaeological field work in the country. Other articles in this volume illustrate the current professional activities of the Institute of Archaeology in Prague.

Tento příspěvek vznikl v rámci výzkumného záměru č. AV0Z80020508.

■ Obr. 10 *Archeologie pravěkých Čech*, osmidı́lná publikace vydaná v ARÚP v letech 2007–2008. Foto M. Frouz.